
Nils-Ole Lund:

Arkitekturteorier siden 1945

Arkitektens Forlag 2001

Recension av Claes Caldenby

Jag minns den ännu som en ögonöppnare, den lilla pocketboken som jag läste någon gång i början på 1970-talet. Då fanns det just inte några liknande översikter att tillgå och i varje fall hade jag inte stött på någon under min utbildning. Då hette boken *Teoridannelser i arkitekturen. Arkitekter og ideer fra 40'erne til idag*. Nu heter den, i omarbetad och utvidgad nyutgåva, *Arkitekturteorier siden 1945*. Författaren är samma Nils-Ole Lund, höll jag på att säga, fast trettio år senare. Och den kommer ut i ett helt annat sammanhang, i något som snarast är ett överflöd av texter om arkitektur.

När jag inför läsningen av den nya boken tar fram den gamla slås jag av det i flera avseenden tunna bildmaterialet, som då ändå räckte för att stimulera fantasin. Den nya boken är till formatet tre gånger så stor, vilket möjliggjort ett generöst urval bra bilder men samtidigt gjort den nästan onödigt otymplig att hantera. Detta är ändå en föredömligt läsbar bok i folkbildningsgenren som kunde ha klarat sig utan coffee table-pretentioner.

De nio första kapitlen i boken, om tiden fram till slutet av 1960-talet, är desamma. Texterna har bearbetats, men inte så mycket vad jag kan se. Framförallt har de förts à jour där så har varit behövligt och det innebär inte minst att de nordiska nedslagen av de internationella teorierna lyfts fram mycket tydligare. En del kapitel fokuserar på enskilda teoretiker eller arkitekter medan andra tar upp bredare fenomen. Arkitektens institutioner i form av praktiken, utbildningen, inte minst tidskrifterna och i någon, fast liten, mån forskningen finns med i bilden även om jag gärna skulle sett ännu mer av det. Teorierna beskrivs inte bara så som de kommer till uttryck i artiklar, böcker och utställningar utan också fylligt i form av byggda exempel. Kanske kan jag rentav tycka att lite fler omslag och uppslag ur böcker kunde fått komma med för att skilja detta från en mera allmän arkitekturhistoria. Sammantaget förefaller det mig ändå vara inte en originell men däremot högst användbar kartläggning av det bitvis vaga landskap som efterkrigstidens arkitekturteorier ut-

gör. Boken är en introduktion till ett fält där det faktiskt ännu saknas litteratur.

Lunds ambition är att ge en någotsånär rättvis beskrivning också av sådant som han själv inte direkt sympatiserar med. Det är ändå värt att notera att hans preferenser nog visar sig i att tre av de inledande nio kapitlen handlar om systemarkitektur, strukturalism och systematisk projektering, alltså ganska handfasta arbetsverktyg som Lund själv prövat på som praktiserande arkitekt. Jag har påpekat det förut, i samband med Lunds bok *Nordisk arkitektur*, men upprepar gärna här att den svenska byggnadsstyrelsens strukturfilosofi gott kunde förtjäna ett erkännande som ett förvisso mycket svenskt pragmatiskt men ändå självständigt bidrag till efterkrigstidens arkitekturteorier.

Till detta har lagts fyra nya kapitel (inte tre som han själv skriver i förordet!). Det första, som Lund kanske tar som så självklart att han glömmer bort det, handlar om "70ernes sociale opgør" alltifrån Hertzberger och Kroll till nordiska kollektivhus och Vandkunstens tätt-lågt-bebyggelse i Tinggården. Därefter följer kapitel om Aldo Rossi och nyrationalismen, om dekonstruktivismen och om den fenomenologiska inspirationen hos Frampton, Norberg-Schulz, Pallasmaa och andra.

Att detta räcker för att ge en "rimlig täckning" av tiden sedan 1975 finner Lund anledning att speciellt understryka i sitt förord. Jag anar en polemik i detta som, liksom boken i sin helhet, kunde ge anledning till några reflektioner om vad arkitekter ska med arkitekturteorier till. Lund vänder sig med sin begränsning till tre kapitel mot uppfattningen att "nutiden översvämmas av riktningar". Detta kan man å ena sidan uppfatta som ett stöd till den praktiserande arkitekt som känner sig osäker på alla underströmmarna i teoriernas djupa vatten. Men det är å andra sidan även en kritik mot en del av det akademiska teoretiserande som också har sina fästen i Norden. Dess företrädare letar i Lunds bok till exempel förgäves efter Deleuze och en del andra franska filosofer på modet, liksom för den delen också efter en teoretiker av 68 års generation som Manfredo Tafuri.

Det är intressant att försöka sätta Lunds bok i relation till det han själv kallar "de senaste fjorton dagarna", det som nu händer på den alltid lika rörliga amerikanska arkitekturteoretiska frontlinjen. Där har man gjort till synes helt om och talar om nypragmatism och postteori.¹ En skribent i den yngre generationen som Stan Allen beskriver sin egen bildningsgång hos de

bästa lärare som Anthony Vidler och Mario Gandelsonas där han lärde sig typologi och semiotik och Michael Hays och Mark Wigley som förmedlade Frankfurterskolans marxism och dekonstruktivismen. Med detta otvivelaktigt "rika arkitekturteoretiska arv sedan 1968" i bagaget finner Allen sig ha hamnat på platser som inte är särskilt intressanta eller där han överhuvudtaget inte ville vara, nämligen i institutionernas slutna rum långt från praktiken. Arkitekturdiskursen har blivit ett alltför privat språk och hans försök till frigörelse blir att beskriva sin egen position som "postteoretisk".

Nils-Ole Lund är ingen nypragmatiker, snarare då en gammalpragmatiker. Hans beskrivning i tre korta kapitel av det rika arkitekturteoretiska arvet sedan 1968 präglas av närhet och inlevelse men också av den distans som han med det långa perspektivets rätt kan stå för. Han markerar tydligt redan i inledningen och sedan på flera ställen i texten att arkitekturteorier är handlingsinriktade och normativa och därmed med nödvändighet vaga. De försöker sätta ord på fenomen för att göra det möjligt att hantera dem. Ibland lånar de begrepp från mera akademiska vetenskaper och omtolkar dem på halsbrytande sätt, vilket inte nödvändigtvis gör dem mindre användbara i praktiken. Att teorierna därmed också har en historisk dimension är självklart och egentligen det som Lunds bok handlar om.

Denna historiska dimension finns förstås också inbyggd i de två utgåvorna av boken. Den första, från 1970, slutar med kapitlet om utopier av olika slag – formala som Mies eller Niemeyer, tekniska som hos Buckminster Fuller eller Archigram och till sist sociala som i det just aktuella ungdomsupproret (som som sagt fått ett eget kapitel i den nya utgåvan). Slutmeningen lyder

Utopierne begynder at betone det sociale aspekt, men dette gode samfund, hvor alle arbejder efter evne og modtager efter behov, har endnu ikke fået sin arkitektoniske form.

Så öppet och förhoppningsfullt skulle en bok gärna sluta 1970.

Slutmeningen i boken från 2001 är av annat slag, som sig bör efter postmodernismens syndafall och de stora berättelsernas död. Nils-Ole Lund citerar Peter Davey som citerar Peter Zumthor som ställer sig frågan

Hvorfor har vi så lidt tiltro til de basale ting arkitektur er gjort af: Materiale, struktur, konstruktion, det bærende og det bårne, jord og himmel, og tillid til de rum, der virkelig har fået lov til at være rum – rum hvis omsluttende vægge og formende

materiale, hulheder, tomhed, lys, luft, dufte, modtagelighed og genlyd er behandlet med respekt og omhu?

Jag vill med det alls inte påstå att Nils-Ole Lund blivit tillbakablickande och konservativ, även om han i den nya boken behandlar också ungdomsupproret med viss distans. Snarare menar Lund, som jag läser honom, att både det sociala och det fenomenologiska perspektivet är nödvändiga och användbara i praktiken. Och den synen förmedlar han från början till slut i sin bok.

Claes Caldenby, Professor
Chalmers Arkitektur
caldenby@arch.chalmers.se

Note

1. För en fyllig presentation se den tyska tidskriften *Arch+* nr 156, maj 2001. Där hänvisas också till en konferensdokumentation från Columbia University *The Pragmatist Imagination. Thinking about 'things in the making'*, redigerad av Joan Ockman och utgiven på Princeton Architectural Press.

Anders Højer Toft:

Huset uden egenskaber – en undersøgelse af arkitekturen med parcelhuset som spejl.

Ph.d.-afhandling, Arkitektskolen i Aarhus, 2001.

Boganmeldelse af Hans Peter Svendler Nielsen

Med ph.d.-afhandlingen *Huset uden egenskaber – en undersøgelse af arkitekturen med parcelhuset som spejl* fokuserer Anders Højer Toft på en for dansk arkitektur helt essentiel og afgørende problemstilling, nemlig, at den selvopfattelse og disciplinering, der aktuelt karakteriserer arkitektfaget i Danmark, marginaliserer faget i forhold til både bygherrer, brugere og byggeriets øvrige parter.

Som titlen indikerer, bruger Anders Højer Toft det danske parcelhus som case-område, og det er på mange måder et godt valg, idet faget har et yderst problematisk forhold til netop parcelhuset, der tidligere blev opfattet som et af fagets vigtigste arbejdsområder, men nu er gledet næsten totalt ud af hænderne på arkitekterne. Spørgsmålet er hvordan parcelhuset kan re-assimileres i dansk arkitektur.

Hensigten med afhandlingen er ikke at 'promovere' parcelhuset, heller ikke at undersøge det for dets egen skyld, men at bruge den omstændighed, at denne helt almindelige og meget udbredte danske boligtype tilsyneladende er arkitektfaget uvedkommende, til at kaste lys over fagets værdier og praksis og til at udfordre arkitekturen som disciplin.

Ligesom Rem Koolhaas tager afsæt i de 'egenskabsløse' storbyer for en udfordring af arkitekturdisciplinen, tager

Anders Højer Toft afsæt i de 'egenskabsløse' parcelhuse. Og ligesom Koolhaas leverer en diskurs, som forholder sig arkitektonisk-urbanistisk til dette "egenskabsløse", således leverer Anders Højer Toft et *teoretisk* bidrag til at 're-assimilere' parcelhuset i dansk arkitektur.

Parcelhuset optræder således i afhandlingen som et grænsefænomen for arkitekturen, et grænsefænomen, som ved nærmere undersøgelse kan belyse arkitekturens styrende værdier og dermed bidrage til omformulering af disse.

I valget af teoretisk afsæt går Anders Højer Toft ikke til eksisterende arkitekturteori, da han ikke finder denne velegnet til at stille skarpt på grænsefænomenet. I stedet inddrages to sociologiske teoridannelser: dels Pierre Bourdieus teori om samfundet som polariseret som følge af en ulige fordeling af forskellige typer af "kapital" relateret til forskellige sociale felter, og dels Bruno Latours teori om samfundet baseret på netværk af heterogene, humane og non-humane aktører (Aktør-Netværks Teori – ANT). Dette valg af teoretisk platform for afhandlingen kan naturligvis diskuteres, ikke mindst fordi der i eksempelvis Denise Scott Browns arkitekturteoretiske bidrag fra begyndelsen af 1970'erne forefindes tidligere forsøg på at stille skarpt på tilsvarende grænsefænomener. Anders Højer Toft argumenterer imidlertid for fra-valget af arkitekturteoretiske tilgangsvinkler ud fra det synspunkt, at hans lyst til at inddrage nyt land i arkitekturforskningen ikke har kunnet finde sted, med den teori der i forvejen eksisterer. Hvor vidt han har ret i dette synspunkt, skal jeg lade være usagt; men faktum er, at netop det teoretiske afsæt i de nævnte sociologiske teoridannelser gennem

afhandlingen dokumenteres som en farbar vej med stort arkitekturteoretisk potentiale i bestræbelsen på at formulere nye, relevante arkitektfaglige disciplineringsformer. Især Bruno Latours non-moderne ANT-perspektiv, der i udgangspunktet er uforeneligt med Bordieus moderne, distingverende disciplinering, sandsynliggøres gennem afhandlingen som et perspektiv, der kan bidrage til at ændre arkitekturteoriens og arkitekturdisciplinens grænser. Gennem ANT-perspektivet leverer afhandlingen således et fortjenstfuldt bidrag til en type arkitekturteori, der ikke isolerer sig om sig selv, men står i nær forbindelse med anden humanistisk, samfundsvidenskabelig og teknisk-videnskabelig orienteret forskning, hvilket forekommer tiltrængt i dansk arkitekturs aktuelle situation.

Set i relation til afhandlingens teoretiske afsæt fremhæver Anders Højer Toft meget fornuftigt, at afhandlingens forskningsmæssige status skal ses som ”hypotese-udkast eller – konstruktion... af et nyt problemområde, en ny optik om man vil, der gør det muligt at foretage non-moderne undersøgelser af arkitekturen” (side 8).

Med henvisning til et klassisk begrebspar fra videnskabs-teorien kan man sige at Anders Højer Toft i højere grad fremlægger en ”context of discovery” end en ”context of justification”. Hvilket ikke betyder, at afhandlingen ikke er empirisk forankret. Men de empiriske elementer anvendes primært som et råstof fra virkeligheden til at lede forskningsarbejdets ideer på vej, og sekundært som en slags evalueringsmekanisme, med det formål at sikre, at de teoretiske teser ikke svæver frit i den blå luft.

Jeg skal ikke her referere afhandlingens forskellige empiriske elementer, der alle fokuserer på at belyse forholdet mellem

parcelhuset og dansk arkitektur, historisk og aktuelt, samt på designprocessens karakter og organisation. For en nordisk forståelse af temaerne kan det dog være nyttigt kort at referere Anders Højer Tofts definition på parcelhusbegrebet som ”et fritliggende hus til beboelse beliggende på en parcel i et udparcelleret jordstykke”, hvilket kan omfatte såvel villaer, arkitekttegnede eller ej, som typehuse, fremstillet med eller uden arkitekters medvirken (normalt uden). Til nærmere beskrivelse af parcelhusbegrebet konstruerer Anders Højer Toft en analysemodel baseret på, at parcelhusbegrebet skal forstås ud fra såvel huset, haven, vejen og parcellen, fire komponenter, som modsvare arkitektfagets opdeling i underdisciplinerne bygningskunst, landskabsarkitektur og byplanlægning. Denne model bruges så til at strukturere materiale fra allerede eksisterende litteratur om parcelhuse, forstæder og byudvikling.

Generelt kunne man have ønsket sig, at afhandlingen var gået længere i retning af en udmøntning og konkretisering af konklusionerne, hvor det vigtigste er, at Latours non-moderne perspektiv kan levere et fokusskifte for forståelsen af arkitekturens praksis, som ikke prioriterer vertikale distinktioner mellem arkitektur og ikke-arkitektur, men horisontale sammenhænge, der åbner for en arkitekturteoretisk re-assimilering af blandt andet parcelhuset. Men omvendt er det min klare opfattelse, at Anders Højer Toft med afhandlingen har leveret et vægtigt bidrag til diskussionen om fagets disciplineringsformer, dets grænsedragninger og dets legitimeringsmåder. En diskussion som er altafgørende for faget – og ikke mindst for, hvordan arkitektskolerne skal tilrettelægge uddannelserne og disciplineringen af de studerende – i en tid hvor markedsvilkårene og betingelserne for udøvelsen af arkitekt-erhvervet er under hastig forandring.

Hans Peter Svendler Nielsen

Professor, arkitekt MAA.

Arkitektskolen i Aarhus

hans.svendler@a-aarhus.dk

Red.: Jens Schjerup Hansen og Claus Bech Danielsen:
Modernismens genkomst – en antologi
Arkitektens Forlag/Statens Byggeforskningsinstitut,
København 2001.

Bog anmeldelse af Suzanne Eben Ditlevsen

Mens vi venter på...

I Samuel Beckett's absurde teaterstykke "Mens vi venter på Godot" (1953) dukker den formastelige aldrig op. Frelseren, helten, pointen udebliver. Et helt teaterstykke udspiller sig uden at den forventede hovedperson viser sig for de to tålmodigt ventende eksisterer Vladimir og Estragon. De stilles dag for dag (eller side for side) i sigte, at Godot ganske vist imidlertid er forsinket, men at han med sikkerhed vil ankomme den efterfølgende dag. Godot kommer aldrig.

I den berigende ventetid får Beckett alligevel skitseret et omrids af de forestillinger, der knytter sig – ikke så meget til personen Godot – som til de forestillinger, der udspringer af henholdsvis håb og ængstelse i de to bipersoners dialog.

En forventningsladet dialog, der må påtage sig den vanskelige rolle at kompensere for den endegyldige forandring, som Godots pludselige tilstedeværelse ville afstedkomme. Kompensationen bærer dog lønnen i sig selv, for selvom Godot aldrig kommer, når budskabet alligevel frem.

Som læser bliver man præsenteret for lidt af det samme paradoks i antologien *Modernismens Genkomst* fra Statens Byggeforskningsinstitut. De ni tekster fra seks arkitekter, en kunsthistoriker, en litterat og en idehistoriker er alle bidrag fra en konference afholdt i foråret 1999. Konferencen tog udgangspunkt i arrangørernes undren over det stilistiske fænomen, der i megen af den samtidige arkitektur ser ud som en *modernismens genkomst*.

Spørgsmålet, der blev rejst var: *kan man hævde "at modernismens genkomst ikke er modernisme, men at den "blot" er et billede på modernisme?"*

I besvarelserne af spørgsmålet er der – i den aktuelle kontekst af modernisme og funktionalisme – paradoksalt nok en vis dysfunktional svarmekanisme på spil. Ingen af indlæggene tager på klassisk vis "handsken op" og anvender det stillede spørgsmål som det synligt centrale omdrejningspunkt for artiklen.

Mens man venter på svaret – for der findes ikke éntydige ansatser til et sådan i antologien – kan man så læse teksterne. De legitimerer bogen udmærket og er som dialogen i Becketts stykke både overraskende og oplysende, – i mangel af det éntydige svar, som det med rette skal siges, at man jo sjældent får.

Men redaktionelt kunne udgivelsen have vundet i klarhed ved at reformulere spørgsmålet i bogens indledning og forholde sig en kende mere udfoldet og eksplicit til heterogeniteten i de indkomne svar på konferencens spørgsmål. Et tiltag, der samtidigt ville gøre udgivelsen lettere tilgængelig og tillige relevant som undervisningsmateriale.

Ved gennemlæsningen falder teksterne i to overordnede hovedgrupper. Heraf forsøger den første gruppe at etablere eller indkredse en begrebsdefinition som udgangspunkt for den videre diskussion. Den anden gruppe er knap så homogen, men det gennemgående fælles træk består i, at forfatterne, via forskellige faglige og metodiske tilgange, etablerer diverse optikker, der alle etablerer et godt fundament for at kunne behandle det stillede spørgsmål mere specifikt.

I den første gruppe opstår et interessant – og for udgivelsens eksistensberettigelse – essentielt diskussionsfelt mellem Nils-Ole Lunds: *Modernismebegrebets afgrænsning* og Erik Nygaards: *Nymodernismen som modernismens tredje og post-moderne fase*.

Deres fælles udgangspunkt er spørgsmålet om, hvorvidt man i det hele taget kan tale om *modernismen* som et epokalt begreb, der rækker ud over perioden fra 1920'erne til 1930'erne. Hvor Lund argumenterer for, at begrebet i arkitektursammenhæng er og bør være tidsbundet, åbner Nygaard – i forlængelse af Marshall Berman – for et mere liberalt syn på modernismen som et kontinuerligt programmatisk fænomen, der løbende sætter billeder på moderniteten.

I denne sammenhæng supplerer Carsten Thau's artikel *Funktionalismens genkomst med glansen af det afsluttede* med at opsummere en række punkter, der indkredser funktionalismens egenskaber. Thau etablerer hermed et omrids af emnet gennem en beskrivelse de programmatisk forudsætninger, hvor Lunds og Nygaards vej gik gennem en mere holdningsorienteret identifikation af selve begrebet.

Men netop her opstår en problemstilling, som er gennemgående for hele udgivelsen. For i forlængelse af Thau's fokusering på det programmatisk, etableres naturligt et blik på *funktionalismen* frem for på *modernismen*. Denne spaltethed

løber gennem hele antologien og kommer særlig til udtryk i fordelingen af de resterende tekster.

I teksternes anden gruppering præsenterer Christer Bodén's særligt omfattende artikel *Den Funktionalistiske arvet* og Jens Kvorning's *Modernismens genkomst i bytænkningen og byplanlægningen* hver sin historiske oversigt inden for henholdsvis bygningsarkitekturen og byplanlægningen. Jens Kvorning placerer sig ideologisk set i nærheden af Nygaards begrebsdefinition, hvor modernismen genfødes kontinuerligt under forskellige konditioner. I relation til byplanlægningen konkluderer Kvorning slutteligt: "Modernismen har aldrig været borte". I Bodén's artikel er genkomsten derimod en reel mulighed, idet han gennemgår udviklingshistorien som en idetradition, der svinger harmonisk mellem romantiske og klassiske ståsteder.

Men for Bodén er det funktionalismen og ikke modernismen, der er i centrum. I den forbindelse fremhæver og beskriver Bodén en af de egenskaber ved funktionalismen, der netop ikke programsættes hos Carsten Thau: Ambitionen om at kontrollere naturen.

Bodén tager dog ikke modernismens og funktionalismens iboende ideologi-kompleksitet i ed. For lidt senere i artiklen inddrager Bodén le Corbusier og dennes ønske om "et hålsomt liv i harmoni med naturen". Det er i artiklen uklart om denne modsigelse mellem *kontrol* og *harmoni* i relation til funktionalismens natursyn, beror på et paradoks indbygget i selve funktionalismens idé-tradition, eller om det hidrører fra det tidligere fremhævede redaktionelle slør i brugen af begreberne modernisme og funktionalisme.

Martin Zerlang drejer bevidst uden om det stillede spørgsmål, og gør i denne sammenhæng en dyd af at orkestrere sit fag litteratur som en resonansbund, der kan belyse den aktuelle arkitektoniske problematik. Zerlang leverer en indsigtfuld artikel, der via en mentalitetshistorisk gennemgang belyser forholdet mellem forstadsudvikling og funktionalisme. Eksemplerne er hentet i det sidste århundredes produktion indenfor dansk litteratur. I den sammenhæng melder der sig uvilkårligt en nysgerrighed for at få suppleret de høj-litterære referencer med nogle af de eksempler fra børne-bogslitteraturen, der netop i 1960'erne og 70'erne indgående beskrev de fænomnologiske og sociologiske aspekter ved *Blokland*, som Michael Buchwald's bog fra 1975 hedder. Thøger Birkeland's *Kommodeungerne* fra 1966 er én af disse bøger.

Som redaktørerne gør opmærksom på i forordet er Lise Bek i artiklen *Modernismen mellem tradition og aktualitet – ideologi i æstetisk forklædning*, ligesom Zerlang skeptisk indstillet. Men igen melder det begrebsmæssige slør sig. For hvor Zerlang's forbehold retter sig mod funktionalismens konsekvenser for såvel efterkrigstidens planlægning som for det konforme industrialiserede byggeri, er Lise Bek's forbehold af en mere omfattende ideologisk karakter.

Lise Bek samlæser den programmatisk baggrund i henholdsvis renæssancens og modernismens ordensprincipper. Bek forkaster i konklusionen modernismens program med argumentationen: "Sagen er i al sin enkelhed den, at det blik, hvormed vi i dag betragter omverdenen og dermed tillige arkitekturen, dens former og billeder, er et andet end modernismens gestaltsøgende".

Renæssancens geometriske baggrund anvises derimod som en "farbar vej", idet geometrien danner en direkte forbindelse til nutidens "rene" matematik frigjort fra renæssancens problematiske metafysik.

I den den stærkt ideologiske og manifest-prægede artikel *Minimal og minimalistisk arkitektur* opridses Wilfried Wang de forskelle, han ser mellem minimal og minimalistisk arkitektur. Wang kritiserer, i forlængelse af Lise Beks konklusion, netop den minimalistiske arkitektur for at være et gøglebillede, der sætter

lighedstegn mellem de pseudo-etiske forestillinger om en kerne, en slags arkitekturens inderste væsen, og den klassiske definition på kulturelt frembragte, geometriske elementarformer.

Minimal arkitektur kender (derimod) grænsen for, hvad arkitektur overhovedet kan udtrykke på globalt, filosofisk plan skriver Wang, som forslag til en anden vej.

Denne *anden vej* overbydes prompte af Juhani Pallasmaa i artiklen *Funktionalitet og den eksistentielle funktion*. Som altid tænker Pallasmaa arkitekturen i en eksistentiel kontekst og han er heller ikke bange for at placere arkitekturen i en metafysisk og poetisk forståelsesramme. For Pallasmaa's antropologiske og etiske tilgang er produktionen af arkitektur en manifest definition af menneskets plads i verden. I den forlængelse stiller Pallasmaa spørgsmålet: hvorvidt det er

muligt for arkitekturen at bevare sin eksistentielle funktion, (og) samtidig blive mere direkte funktionel hvad angår økologisk ydeevne.

Svaret skal findes i ”konkret arkitektonisk formgivning” skriver Pallasmaa slutteligt.

Netop gennem den konkrete arkitektoniske tilgang findes måske et klarere omrids af det eftersøgte svar på spørgsmålet: står vi over for en modernismens genkomst i samtidens arkitekturproduktion. I den forbindelse er der en uforklarlig mangel på arkitektoniske værkanalyser i antologien.

Men; mens vi venter på konklusionerne i de to forskningsprojekter om henholdsvis *Modernismens friarealer* og *Modernismens byggeri – idealer og realitet*, som redaktørerne Jens Scherup Hansen og Claus Bech-Danielsen udfører ved Statens Byggeforskningsinstitut – og afslutter med udgangen af 2002 – er antologien *Modernismens genkomst* god og oplysende læsning, der udpeger nye interessante forskningsfelter i modernismeforskningen.

Suzanne Eben Ditlevsen, Arkitekt m.a.a. og adjunkt
Arkitektskolen i Aarhus
suzanne.ditlevsen@a-aarhus.dk

Red. Katja Grillner

Just White – håndbog for fremtidens arkitektur

White arkitekter 2001:

Grafisk Form: Happy Forsman & Bodenfors

Recension af Morten Daugaard

”Acceptera inte”

White arkitekter startedes i 1951 i Göteborg. Til fejring af det 50-årige jubilæum for det nu medarbejderejede White arkitekter AB, fik koncernen den umiddelbart strålende tanke at prøve at give et nutidigt bidrag til opfølgning af det der med tiden var blevet koncernens egen virksomhedsidé. En idé grundlæggende baseret på et stadigt foranderligt kundskabsnetværk, bestående af mange kvalificerede medarbejdere fra forskellige sektorer som deler nogle grundlæggende vurderinger af arkitektonisk kvalitet.

White arkitekter har i dag ca. 370 ansatte fordelt på arkitektkontorer i Göteborg, Malmö, Linköping, Halmstad, Örebro, Uppsala, Umeå og København, opdelt i forskellige virksomhedssektioner med kompetence indenfor projektledelse, bybygning, landskab, husbygning, indretning, design og miljø i relation til såvel strategi som koncept og produktion.

Det kollektive ejerskab giver koncernen et stort engagement fra alle de ansatte som tilsammen udgør et uhyre rigt netværk.

Bidraget skulle være intet mindre end et ræsonnement for arkitekturens rejse ind i det andet årtusinde og havde, foruden at være et aktivt redskab for tegnestuens egen rejse mod fremtiden også som formål at initiere en diskussion af

nogle af arkitekturens væsentlige samtids- og fremtids-spørgsmål.

Det er der kommet en bog ud af som lever meget godt op til ordet ’håndbog’. Den er tyk og den vejer godt til. Den er på 460 sider og består af en blanding af 1) samtaler som involverer og præsenterer mange af de ansatte og deres syn på arkitektur, bl.a. i relation til de konkrete opgaver, 2) korte præcise beskrivelser af forskellige workshops eller fremtidsværksteder afholdt på White’s kontorer i de forskellige byer med forskellige mere eller mindre konkrete temaer, 3) en række længere og mere forskningsprægede artikler af Claes Caldenby om ’Land du redesignade’, White og Folkhemsarvet’, Carsten von Otter om ’Arkitektur som kraft i den regionala utvecklingen’, Jerker Lundequist om ’Arkitektur, etik och estetik’, Claes Caldenby & Ragnar Uppman om ’Professionell profil på arkitekter’, Fredrik Nilsson om ’Att utforska verkligheten med arkitektur’, Katja Grillner om ’Arkitekten som medaktör i stadsbyggnadsprocesser – Exempel Jönköping – från tanke till handling’, Katarina Dahlgren om ’Space syntax – en viktig kontrollstation när stadens rumsliga struktur planeras’ og Fredrik Wallin : ’Är det rimligt med svensk solenergi?’. Ind i mellem disse substantielle bidrag illustrationer fra tegnestuens projekter over en 50-årig periode; samtidige billeder, såvel som nutidige lagt ind i bogens samlede sektionering under forskellige manende overskrifter: Acceptera inte!, Ta tiden på allvar!, Gör konst!, Ta ställning! Ta initiativ!, Engagera dig!, med flere, men afsluttende med Till attack! Skrevet hen over det grønne græs i en nydelig svensk park! Herudover indeholder bogen et par klæbeark med advarslen ’stærkt klister’, påtrykt ’Svenska Arkitekters Riksförbunds Salin Pris’, ’Kulturhistoriskt

Minnesmærke' og aftrykt i afsnittet, 'Ta ställning! er der en hel række klistermærker, 48 gule 'fint'-mærker, 48 røde 'grimt'-mærker, 48 gule 'rigtigt'-mærker og 48 røde 'fejl'-mærker.

Det må formodes at mærkerne er tænkt som et slags udstyr til læserne /borgerne /forbrugerne når de bevæger sig ud på den farefulde, men åbenbart nødvendige færd rundt i arkitekturlandskabet; for "Att ta ställning till arkitektur är förbaskat svårt. Men en nödvändig förutsättning för en kreativ och kritisk reflekterande arkitekturkultur". Så må man jo håbe de sætter dem de rigtige steder. Det kunne jo også være fristende at se om der blev flest røde eller gule mærker tilbage, hvis man anvendte dem på Whites egne byggerier.

Det vil jeg nu ikke indlade mig på, men der er element af forudsigelighed og politisk korrekthed ved hele det omfattende og udmærkede projekt som på en eller anden måde forstyrrer billedet af et ellers godt og omfattende initiativ til kvalificering af den arkitektoniske debat.

Det skal understreges at det er yderst positivt at et arkitektfirma på den måde 'sætter' sig selv i debatten. Noget af det meste spændende ved bogen er den samtale om arkitekturspørgsmål som løber gennem hele bogen og som involverer en lang række af de ansatte.

Og herudover er det, når man kommer fra Danmark yderst tankevækkende at man formodentlig aldrig ville se et dansk arkitektfirma forsøge sig med et lignende omfattende bidrag til den arkitektoniske diskussion. Om man kunne tænke sig et norsk eller et finsk, ved jeg ikke, men helt sikkert ikke et dansk. Det er ganske svært at forestille sig et dansk arkitektfirma komme med bidrag til en kvalitativ arkitekturdiskussion, hvor man direkte inddrager bidrag fra arkitekturforskningen og i et afsnit i slutningen, om hvilke veje man kan gå for at komme til at vide mere om hvad man gør eller kan gøre som arkitekt for at gøre tingene bedre, citere Vitruvius og skrive

En arkitekt skall ha kunskap och lärdom inom många områden. Dessa kunskaper förvärvar han genom praktik och teori. Varken naturlig fallenhet utan studier, eller studier utan fallenhet kan skapa en fulländad mästare

efterfulgt af:

Den värld vi lever i är inte ödesbestämd. Dess utveckling följer inga vetenskapliga naturlagar. Det är vår värld. Tvåusentals värld.

Det er yderst sympatisk alt sammen, men som sagt også lidt for forudsigeligt. På trods af forskningsbidragene er der på en måde tale om for lidt egentlig satset forskning i *Just White*. Det kan godt være at verdens udvikling som sådan ikke følger videnskabelige naturlove, men der er ikke desto mindre en lang række af mere eller mindre lovmæssigheder (nogen af dem har vi valgt at kalde for magtforhold) som arkitekturen er underlagt på godt og ofte på ondt, og der kræves ofte kreativitet tilsat en smule kritisk (videnskabelig) sans til at komme omkring nogle af de mere genstridige af de lovmæssigheder. Om end overskriften "Acceptera inte!" er sympatisk og som 'skæv' parafrasering af Asplunds overskrift til introduceringen af funktionalismen ved Stockholmsudstillingen 1930 også tankevækkende, så er der i bogen som helhed en tendens til at den næste overskrift "Ta tiden på allvar!" ikke tages alvorligt nok. Det fungerer lidt som om udgangspunktet er at man ikke kan 'kan lide tiden' og det vanskeliggør vilkårene for den arkitektoniske diskussion.

En lang række af de senere års nypragmatiske store arkitekturbøger fra Rem Koolhaas' SMLXL over MVRDV's Farmax og Metacity/Datatown, videre over Mutations-kataloget med Stefano Boeris fascinerende Uncertain States of Europe projekt og Harvard-projektets Shopping og Pearl River Delta til Raoul Bunschotens omfattende Urban Flotsam prøver at nærme sig denne problematik gennem den måde hvorpå de forsøger at indplacere arkitekturen som medspiller i den mangfoldige globaliserede nye verden. Det er imidlertid fælles for dem alle at de ikke forestiller sig at arkitekturen skal redde verden, hvor dårligt det end kan se ud når man gør det hele op.

Det er man ikke helt sikker på er gældende når man læser *Just White – Handbog för framtidens arkitektur*. I afsnittet om at 'Ta initiativ' (der er ingen paginering i bogen og det vanskeliggør unægtelig henvisninger) forklares det hvorfor det er vigtigt at have en stærk tro på at det er betydningsfuldt at

tage initiativ. Det er det fordi man så altid ligger et skridt foran og ved at tage initiativet, er der en chance for at den unikke viden, vi som arkitekter har om by og rum, dermed får lov til at afgive et tydeligere aftryk på omgivelserne. Selv om det slås fast at vi (som arkitekter) kritisk må spørge os selv om hvorledes vi egentlig anvender vore kundskaber og vore nye redskaber til at udforske den virkelighed som vi agerer i, så får man alligevel mistanke om at det er så som så med den kritiske dimension og viljen til et virkeligt samarbejde med de mange andre interessenter, når afsnittet sluttes af således: "Framförallt är det kul att arbeta efter eget huvud. Och det mesta som er kul, bliver dessutom bra!"

Det står der altså. Vi lader den lige stå et øjeblik.

Rent bortset fra udsagnet om at det bliver godt når det er 'cool' – man kunne spørge for hvem det bliver godt? – Hvordan kan så det med at arbejde efter eget hoved egentlig komme

til at hænge sammen med det at arbejde på pragmatisk vis sammen med andre faggrupper som også ønsker at gøre et stykke arbejde i virkelighedens verden? For det er vel det White arkitekter gør rent faktisk gør. Det ser det i hvert fald ud til når man ser de mange billeder i bogen fra de mange forskellige projektsammenhænge.

Måske hænger det sammen med en opfattelse af arkitekturen som problemløsende. En arkitekt som Rem Koolhaas hævder, i parantes bemærket altid, at han ikke er interesseret i problemer og slet ikke i deres løsning. Han siger at arkitekturen ikke løser problemer. Alligevel står han som medforfatter til store værker som er fremragende diagnoser af komplekse problemfelter i den globaliserede urbane virkelighed.

Den amerikanske managementtænkter Peter Drucker opererer i den sammenhæng med en skelnen, hvor han sonderer mellem problemløsning og innovation.

Problemløsningen aksepterer simpelthen den gitte rækkvidde i et problem, og interesserer sig for hvad der er givet ifølge den gængse samfundsopfattelse, eller hvad der er givet af kunden eller byherren.

Designopgaven består så i at arbejde indenfor disse parametre indtil en løsning på problemet er nået i form af et endeligt design. Det er således næsten altid på denne måde at arkitekturen med stort A, repræsenteret ved kulturelle institutioner og det arkitektoniske establishment, nærmer sig de dramatiske forandringer, der aktualiseres af globaliseringen; og man kan jo godt stille spørgsmålet om hvordan vi tror det vil gå.

Innovationen, på den anden side, arbejder ved hjælp af en anderledes entreprenøragtig logik, hvor der ved skarpe analyser undersøges muligheder og findes veje der kan udnyttes og forvandles til innovationer.

Mens problemløsningen arbejder indenfor et givet paradigme for at skabe nye løsninger på kendte problemer, så forsøger innovationen at holde sig fast i det eksisterende, men ukendte for at opdage muligheder for designløsninger, der ikke ville kunne forudsiges på forhånd.

Spørgsmålet er om White arkitekter også hører til problemløsningskategorien. Der er noget i det forudsigelige og snerten af politisk korrekthet i bogen der tyder på det. Jeg tror sådan set gerne de ville tilhøre innovationskategorien og mange af udsagnene fra medarbejderne i de refererede samtaler tyder sådan set også på det, men den forskningsmæssige kritiske dimension er for underspillet. Der mangler legen eller spillet som hos Chora og der mangler det tilfældige kast med bønner over et område som et bidrag til den virkelige animering af den innovative arkitekturdiskussion.

Og så kan det godt undre at menneskene er så næsten totalt fraværende i illustrationsmaterialet til en bog fra et arkitektfirma der selv hævder at de vil være et radikalt, visionært og modigt arkitektfirma med et udtalt *humanistisk* arkitektursyn.

Men det er et fint initiativ og godt arbejde fra alle bogens tilrettelæggere, selv om bogen næppe får samme håndbogsudbredelse blandt arkitekter, planlæggere og studerende som nogle af de tidligere nævnte store arkitekturhåndbøger indtil videre har fået.

Morten Daugaard,
Arkitektskolen i Aarhus
morten.daugaard@a-aarhus.dk

Jørgen H. Jensenius:

Trekirkene før stavkirkene. En undersøkelse av planlegging og design av kirker før c. år 1100

Diss. Arkitektthøyskolen i Oslo, 2001

Recension av Staale Sinding-Larsen

TANKER OMKRING EN AVHANDLING

20 desember 2001, ved Arkitektthøyskolen i Oslo, ble Jørgen H. Jensenius' avhandling lagt fram til forsvar for graden dr. ing., med tittel *Trekirkene før stavkirkene. En undersøkelse av planlegging og design av kirker før c. år 1100*.

Det er, som vi skal se, analyse i rammeverk av handlinger, delvis rituelle, og form som et prosessfenomen, som gir Avhandlingen dens særpreg. Forfatterens arbeid innebærer et korrektiv til eldre mer optimistiske og positivistiske bidrag på dette området.

Det fagspesiale og arkeologiske ble ivaretatt på en meget lærerik måte under disputasen av professor Åsa Ringbom fra Åbo Akademi og jeg skal derfor konsentrere meg om noen prinsipielle sider ved avhandlingen. Den framviser flere interessante tegn på avanserte og moderne vitenskapelige holdninger som det er grunn til å komme nærmere inn på, siden det råder stor usikkerhet om dem både i arkitekturforskningen og ellers i humaniora.

Jeg siterer i denne sammenhengen den engelske konklusjonen (som lyder enda klarere enn den norske):

The dissertation reveals that church building was part of an experience-based tradition wherein knowledge about the buildings' visible *and invisible* order was transferred from prototypes through imitation of a *number of actions*. Shared dimensions and ratios in some of the church plans may be representative of such transferred knowledge (mine uthevelser).

Vekten er på det operasjonelle og prosedyremessige.

Slik forfatteren har lagt opp sin undersøkelse, har det falt naturlig for meg å fokusere på *typen av problemstillinger* han arbeider med, snarere enn den reelle saksbehandling.

Forfatteren gjør det klart at det stort sett ikke finnes entydige svar på spørsmålene, betrakter emnene mer som

rammeverk enn som klart definerbare enheter og setter dem inn i et nettverk av samspill uten fast avgrensning og hvor *prosesser*, slik som rituelle, planleggingsmessige og ideologiske, oppfattes som det en kan kalle *interface* mellom oss og bygningene: det er gjennom antakelsen av slike prosesser at vi kan nærme oss de nevnte emnene eller faktorene og i neste omgang selve bygningsrestene.

Har forskningen i våre eldste kirkebyg vært for mye fokusert på tekniske kriterier, alternativene tre eller stein? Hvordan kan en vurdere stolpehull uten å prøve å se på helheten? Jensenius' undersøkelse er preget av helhetsperspektiver og er derfor særlig interessant.

Først må det sies noe om den faglige kvalitet ved avhandlingen. Det er viktig å få fram at den på det en kan kalle det vitenskapstekniske området setter en høy standard.

Jeg kommer nå inn på de mer vidtrekkende perspektiver forfatteren anlegger på sitt materiale. Som grunnlag for det, må jeg for et øyeblikk holde meg på et noe mer konkret nivå og konsentrere meg om enkelte typologiske og funksjonelle temaer.

Han skiller ganske skarpt mellom kirke og kapell. Dette er ikke helt enkelt, fordi *dimensjoner* bare er én av faktorene her. Han sier om dimensjonering og oppmåling at det er subjektive faktorer her, og det en ville kalle vitenskapelige rammeverk: hva er hensikten og i hvilke større sammenhenger skal oppmålingen ses og brukes?

Dimensjoneringen henger stort sett bare sammen med befolkningsmessig statistikk og organisasjon. Her er det unnatak med katedraler og klosterkirker som har spesielle rombehov. Det kommer inn dels ganske kompliserte mønstre av funksjoner på forskjellige plan: liturgisk, dedikasjonsmessig (hvem og hva er enheten særlig dedisert til?), brukermessig (er det familie eller organisasjon, f. eks. et håndverkslaug, enheten skal tjene. Vi har i nyere tid hele kirkebygninger for laugsbruk: bakerlauget og kunstnerlauget hadde hver sin kirke i Roma i seinmiddelalderen.

Da blir spørsmålet: hva slags nettverk av større kirker var de små stolpegravde kirkene integrert i – for et samfunn kunne ikke greie seg med bare sognekirker eller, hvis det var det en har for seg, kapeller for familier, grupper eller organisasjoner som f. eks. laug.

I avhandlingen dokumenteres uklarheter i kirkelig administrasjon i Norge i den aktuelle periode. Og en kunne godt føye til, at liturgisk og kirkerettslig uklarhet og uorden rådet

helt opp til Trento-konsilet på 1500-tallet. Videre viser forfatteren at mange av kirkenes utforming ble bestemt av en rekke andre faktorer enn de rent liturgiske (og la meg føye til: kirkeadministrative). Likevel er det fristende å se på den *totale kirkelige bygningsmasse* her hjemme i lys av det ganske kompliserte register av kirketyper i Europa.

Jensenius gir en ganske inngående behandling av to områder med nær tilknytning til hverandre: liturgi i kirkene og evt. andre funksjonssammenhenger. Han har lagt stor vekt på dette og satt seg inn i et omfattende litterært materiale; kanskje adskillig mer enn han trengte for sitt relativt magre materiale, men det gir god trygghet så å si å pakke inn materialet i en rommelig beholder. Det er også nødvendig å vise hva en *ikke* kan gjøre, hvor det er hvite flekker på kartet, noe som i neste omgang kan provosere fram ny innsikt. Når en har lagt bak seg en stor undersøkelse og fått den på avstand, da vil en gjerne oppdage teoripotensial som ikke var lett synlig under det grunnleggende arbeid.

Forfatteren bruker mye oppmerksomhet på spørsmålet om sammenhengen mellom *liturgi og kirkestrukturer*. På dette feltet har det vært for mye spekulering i internasjonal arkitekturhistorie. Mens 1. *antall altere*, 2. *plassering av høyalteret*, ofte betinget av nødvendigheten av tilknytning til munke- eller domkor, og 3. *behovet for en krypt eller confessio*, alle tre hadde direkte liturgisk begrunnelse, var den lokale plassering av idealterne og ordningen av kirkerommet nokså fleksibel. Strengt tatt var *antall altere* ikke fundamentalt en liturgisk faktor, siden et alter for én messe av gangen er tilstrekkelig i en kirke. Økningen av antallet altere var en funksjon av pilegrimsbevegelsen, relikviemangfoldet, av kirkelig og lokal økonomi og en rekke sosiale forhold (familiestatus, laugsbehov osv.).

Bare på to punkter, såvidt jeg kan se, vil liturgien og den kirkeadministrasjonen den er koplet til, gripe bestemmende inn i kirkerommet og gjøre det til noe mer enn et rektangel. Det dreier seg om behovet for et adskilt alterrom eller *sanctuarium*, eventuelt om *avsondringen* av messefeiringen i forhold til menigheten ved hjelp av barrierer av en eller annen art – en praksis som rådet fra 800-tallet av og langsomt avtok først i seinmiddelalderen. Folk skulle ikke se eller høre den sentrale handling i messen, når forvandlingen av brødet og vinen fant sted. Her er det kanskje grunnlag for å gå litt videre enn forfatteren gjør. Jeg går uten videre ut fra at slik forfatterens materiale er beskaffet, så finnes det ikke spor

etter slike avsondringer. Om et tilføyd korrektangel skyldes behovet for avsondring eller for kor, eller begge deler, er vel umulig å avgjøre idag. Men spørsmålet ligger latent.

Forøvrig er et rektangel ikke nødvendigvis uproblematisk i seg selv. Hva med tilfeller av markert bredde i forhold til lengde – slik som Logtu kirke på Frosta? Fungerte den også i ting-sammenheng? Kirker var ikke alltid bare kirker; de kunne f. eks. også fungere som rettslokale, rådhus, osv. slik som den opprinnelige katedral i Firenze.

Det er prisverdig når forfatteren, som selv er arkitekt, ser så funksjonelt og prosessuelt på bygningene som han gjør, at han ikke tar det for gitt at bygningene uten forbehold er det viktigste. Dette sier jo forfatteren meget klart i et avsnitt som har overskriften *Messens liturgi uavhengig av en bygning*. Selve arkitekturen tillegges ingen eller i beste fall sekundær betydning; det er *funksjonen og stedet* for den som spiller rolle. Hvis vi skal tenke slik våre historiske protagonister sannsynligvis tenkte i sin katolske tradisjon, da er dette tingen!

Også av disse årsaker ville jeg vært mindre villig enn forfatteren til å godta O. Olsens konklusjon om at det ikke kan ha vært noen *kultkontinuitet* fra de førkristne hovene til de eldste kirkene, av den grunn at det bare fantes et ord for *kultsted* og ikke for *kultbygning*. Antakelig har Olsen ikke reflektert over begrensingene ved filologisk argumentasjon når det gjelder samfunnsfunksjoner, som gjør *språk* til en svært labil sak. Det er ikke uvanlig at slike ord erstatter hverandre eller at ordet for *kultbygning* avledes av ordet for *kultsted*. Dette gjelder såvel de gresk-romerske templer som den islamske moské.

Avhandlingens argumentasjon og begrepsbruk er styrt av et klart, oversiktlig og forståelig systemkonsept og representerer så langt det beste vi dag kan vente av ikke-positivistisk vitenskapelighet innen det aktuelle området.

Et sentralt tema i argumentasjonen er at *mange av opphavsteoriene* [spørsmålet om hvor en type kommer fra] *motsier hverandre, eller er utilstrekkelige i sin argumentasjon... Problemet med opphavsteoriene kan ...være at de peker på ytre former, den synlige orden, uten å gå nærmere inn på den generelle overføringen av kunnskap om kirkens form og sammenhengen mellom bygningenes planlegging, bruk og form*. Disse sammenhengene er, som forfatteren viser i sin litteraturgjennomgåelse, langt fra klarlagt, selv ikke for relativt veldokumenterte anlegg i Europa. Her kommer ikke minst symbolverdiene inn. Dette er et korrektiv som treffer et videre spekter av fag enn arkitekturforskningen.

Jensenius er klar over at han stort sett må holde seg til *hypoteser* og legger analysen på et realistisk nivå. Han skriver: *Bak sjablongen er det imidlertid mulig å ane de handlingene eller de bygningsformene som skal ettersøkes*: en konstruktiv og prisverdig tilbakeholdende holdning. Vekten på det handlingsmessige og på både det synlige og det "usynlige" viser en moderne holdning til forskning – en forutsetning for tverrvitenskapelig utvikling.

Til å begynne med nevnte jeg *handlingsperspektivet* som dominerer takegangen i avhandlingen. Det er dette i tillegg til systembevisstheten som først og fremst skiller et moderne vitenskapselig arbeid fra de tradisjonelle positivistiske. *Avhandlingens tese* – heter det – *er at kunnskap om kirkens form, den synlige og usynlige orden, ble overført fra forbilder ved gjentakelse av konstruktive og rituelle handlinger i design og planlegging*. Begrepet *form* blir nå definert også ved *handling* i *planleggingsprosessen*. Her trekker forfatteren inn kognitive fag ang. det han kaller *mønstergjennkjennelse*, kanskje uten å følge tanken særlig mye videre. Dette er igjen det operasjonelle paradigme som for de fleste teoretisk avanserte fag pr. idag står som en nødvendig kvalifisering av det tradisjonelt håpløse begrep 'form', som en altfor ofte har prøvd å vurdere som en tilstand i stedet for som en prosess, bl. a. i en relativt utilnærmelig litteratur om "estetikk".

I arkitekturhistorisk rekonstruksjonsarbeid er selvsagt *oppmålinger* av fundamental betydning. Forfatteren knekker myten om at oppmåling er et rent spørsmål om presisjon. I stedet for å oppfatte oppmåling som en enkel og entydig handling, ser forfatteren på den i prosessperspektiv, hvor situasjons-, formålsbetingete og til og med subjektive faktorer kommer inn. Det skulle ikke være vanskelig å akseptere dette i en tid da måling fundamentalt sett er relativ selv i fysikken. Avhandlingen viser en sunn skepsis til hypoteser om faste og til og med meningsbærende geometriske proporsjoner i kirkeplanene: *Det er ikke sannsynliggjort i forskningen at tall eller figurer normativt har formidlet et spesielt budskap*.

Jensenius har som nevnt en utpregret prosessholdning til sitt arbeide og derfor er det ingen kritikk nå å foreslå en noe mer dynamisk utnyttelse av den. Han har selv lagt et særdeles godt grunnlag for en slik videre utvikling.

I det hele tatt er han som sagt noe for beskjeden med å eksponere sine holdninger til metode og arbeidsmåte. En må til en viss grad lese mellom linjene. Er dette bevisst, kan

det komme det av at han er engstelig for ikke å være “vitenskapelig nok” og ”objektiv nok”? Denne frykten er ganske vanlig blant forskere og fører til handlingslammelse og ofte tap av motivasjon, noe jeg har diskutert nærmere i min lille bok *Teori og praksis for avhandlinger. Tverrfaglige perspektiver*, Tapir Akademisk Forlag, Trondheim 2001.

Forfatteren har en serie nyere forskningsgrener og vitenskaps teoretiske erkjennelser bak seg for den måten han legger opp sitt arbeid. Det vi kaller *vitenskapelighet, objektivitet* og *systemsammenheng* ser anderledes ut idag enn for få årtier siden. Mange humaniora og noen av våre samfunnsfag holder framleis på med gammelpositivisme og illusjoner om “objektivitet”: dette kan du ikke si hvis du ikke har bevis for det. Så de håper å være mer “vitenskapelige” enn fysikken, som i mange sammenhenger har gjort framgang nettopp ved å operere med *antatte bilder basert på “educated guesswork”*, for dernest å vise at de ikke holdt stikk, slik som f. eks. Rutherford og Bohrs atommodeller fra 1911 og 1913 eller Feynmans “partons”. For at et slikt metodeopplegg skal virke, trengs det naturligvis konsistent systemargumentasjon, slik som i denne avhandlingen, ikke bare raske og tilsynelatende morsomme “harehopp” fra ett tema eller en observasjon til et annet.

Forv å konkludere: det er sunt å gi avkall på fristelsen til gjetninger men litt usunt å la det helt være!

Det er ikke farlig og *kan* føre til nye spørsmål og ny innsikt på strategisk valgte punkter å komme med ganske løst underbyggete *antakelser*, så lenge en gjør dette klart. Derimot låser det en fast i en illusjon om “objektivitet” å basere seg rent visuell observasjon eller andre såkalte “fakta”. Slike direkte, visuelle avlesinger av et stoff kan bare brukes til å få idéer, hvor det viktigste vil være å kritisere selve avlesingen. Jensenius’ avhandling innbærer et skarpt varsku også på dette punktet.

Dette er et metodespørsmål, og en må gi en kompliment til forfatteren men også til *Arkitekthøyskolen i Oslo* (for å holde meg til norske omgivelser) for at oppptrening i metode og vitenskapsteori lenge har vært tatt alvorlig der i huset, også med bruk av eksterne vitenskapelige kompetanser. Dermed unngår en faren for å skape en intern tradisjon som bare godkjennes internt.

Staale Sinding-Larsen, prof.em.,
NTNU, Trondheim
staale.sinding-larsen@ark.ntnu.no

Tom Nielsen:

Formløs – den moderne bys overskudslandskaber
Arkitektkolens Forlag, 208 sider, illustreret, 260 kr.

Recension av Martin Zerlang

Med brod mod romantikkens efterliv skriver Per Højholt i *Cezannes metode* (1967), at

de kunstnere der forsøger at inddrage byen i deres digtning, byen som motiv, har det største besvær med ikke hele tiden at befinde sig på lossepladser, i parker, kloaksystemer, havne, forstæder – lokaliteter hvor den naturlige natur udfolder sig på særegne betingelser, eller hvor byen som æstetisk skabelse får kvalme og brækker sig.

Vel, netop her, på lossepladser, i parker, kloaksystemer, havne og forstæder har Tom Nielsen foretaget research til sin ph.d.-afhandling, og resultatet er nu udkommet i form af en flot illustreret bog med titlen: *Formløs. Den moderne bys overskudslandskaber*. Det formløse i objektet kunne ellers meget vel mødes med det målløse hos subjektet, og man kunne sagtens have forestillet sig en forsker, der havde afsluttet sin research med at citere Wittgenstein: ”Det, hvorom man ikke kan tale, om det må man tie”. Det har Tom Nielsen dog heldigvis ikke gjort til sit motto. Han har præsteret en spændende, velformuleret, iderig afhandling om et stof, der ellers i sagens natur er stærkt underbelyst.

Men ”formløshed”: Hvordan kan man beskrive noget, der undslipper klare begreber? Her kunne det nok betale sig at betragte Tom Niensens udredninger i et idehistorisk perspektiv. I begyndelsen af det 20 århundrede skrev den tyske sociolog Georg Simmel, at der var ved at ske et gennemgribende skifte i kulturudviklingen. Hvor denne tidligere var kendetegnet ved at gamle former blev afløst af nye former, var det nye tidens tegn, at de gamle former gik i opløsning uden at blive afløst af nye former. Hvor gamle, udlevede former tidligere afløstes af nye, livskraftige former, var det nu sådan, at ’livet’ simpelthen stod i modsætning til princippet om form. Denne udvikling hen imod formløshed kunne anskues ud fra to perspektiver. I modsætningen mellem form og formløshed står form pr. definition for det positive princip, mens modsæt-

ningen mellem form og liv lader livet indtage positionen som den positive værdi.

Overføres dette spørgsmål om formløshed til de moderne overskudslandskaber kan man se, hvordan denne dobbelthed i perspektivet gentager sig. På den ene side er der dem, der ser overskudslandskabet som noget overflødigt, som noget der er til overs, altså ret beset som underskudslandskaber. På den anden side er der dem, der ser det som udtryk for et vitalt overskud, landskaber med en myldrende overflod af mulighed. I *Formløs*, er det dette sidste perspektiv, som dominerer fremstillingen. Jordhøje, parkeringspladser, vejrabatter, flader uden bestemte funktioner lades her op med en magi, som lover nye veje for byudviklingen.

Idehistorisk er det tydeligt, at Tom Nielsen abonnerer på en livsfilosofisk inspireret linje, der fra sit udgangspunkt i romantikken er blevet trukket op af Friedrich Nietzsche og siden videreført med voldsom styrke af franske intellektuelle som Georges Bataille og Michel Foucault. Romantikken viser sig helt eksplicit i Tom Nielsens genoptagelse af æstetiske kategorier som 'det pittoreske landskab' med dets varierede oplevelsesmuligheder, 'ruinen' som tilbageforvandler kultur i natur og samtidig tilskriver naturen en historie samt endelig 'vandrerens' der indtager sin omverden på tværs af al geometri. Hos Tom Nielsen er vandringsmanden ganske vist som regel udstyret med skateboard, men også i denne opdaterede version er vandringsmanden en romantisk helt, der opsøger alternativer til al spidsborgerlig orden: Han drages af overskudslandskabernes sære verden, hvor ruiner efter gamle industri anlæg langsomt opsuges i naturens evige kredsløb.

Skateren kan måske sammenlignes med den overmenneskelige linegænger hos Nietzsche. I *Also sprach Zarathustra* advarede denne tidens "Wandervögel" mod "Den store by", "hvor alt sammenløbet, anløbet, lystent, dystert, bullent, svullent, sammensværgerisk sammensværger sig" mod alt det lyse og stærke og gode i livet. Med Nietzsche opløses den årtusindgamle pagt mellem filosofi og urbanitet, som fandt sit stærkeste udtryk i Aristoteles' definition af mennesket som et "politisk dyr". Polis og form blev minusord hos Nietzsche. Over for den apollinske formdyrkelse satte han den dionysiske livskraft, og som alternativ til formen, herunder byens form, lovpriste han kaos og kraft.

Dette oprør mod den herskende orden blev taget op af Bataille, som i mellemkrigsårerne udformede sit begreb om 'det heterogene', der dannede et livsbekræftende alternativ

til den livsfjendtlige og undertrykkende 'homogenitet'. Man kan genkende marxistiske forestillinger om det 'tingsliggjorte' og 'endimensionale' samfund i kritikken af 'det homogene', men for Bataille nærmede den romantiske antikapitalisme sig de ideologisk betændte mellemkrigsårs fascisme. Hans dyrkelse af 'det hellige' og af 'offeret' var beslægtet med samtidige tyske tanker om 'undtagelsestilstanden'. I 1937 dannede Bataille således et hemmeligt selskab, som han kaldte *Acéphale*, Den Hovedløse, hvor man eksperimenterede med dyrefringer og overvejede menneskeofringer. Verdenskrigens realisering i massemålestok af de kræfter, man havde flirtet med, forskrækkede Bataille og hans medsammensvorne, og de begyndte herefter mere forsigtigt at kultivere den såkaldte 'indre erfaring'.

Tom Nielsen går ikke for alvor i klinch med det ideologiske og politiske projekt hos Bataille og de andre neo-nietzscheanere, han har ladet sig inspirere af, og for den som ved, at Bataille med et ordspil på sit navn definerede sig som "krig", er det overraskende at se ham præsenteret – på side 124 – som en modstander af krig og ødelæggelse. Det kan også undre, at Bataille og Foucault optræder som "mestertænkere" i et forskningsprojekt, der har "velfærdsbyen" som emne: Nietzsche ville have foragtet velfærdsprojektet som et udtryk for slavemoral, Bataille ville have afvist velfærdsprojektet som en homogeniserende bestræbelse, og Foucault fokuserede igen og igen på de disciplinerende træk ved institutionsdannelsen i den moderne velfærdsstat. I forlængelse af dualismen hos disse tænkere ser man da også, at den overordnede modsætning mellem det heterogene og det homogene truer med at sløre blikket for forskelle inden for det angiveligt homogene. Således tenderer Tom Nielsen mod i de nye temaparker og urbaniserede enklaver kun at se 'homogenitet', selv om disse nye byrum netop opviser, hvad man kunne kalde planlagt forskellighed og kalkuleret variation. Han indrømmer selv – på side 70 – at disse simuleringer af den historisk europæiske by tilbyder "en faktisk oplevelse af et konkret fortættet byrum".

Som allerede nævnt er det Tom Nielsens store fortjeneste, at han trodsr vanskelighederne ved at beskrive og bestemme de formløse overskudslandskaber. Han bemærker – på side 85 – at der er behov for at udvikle et sprog til at beskrive disse, således at arkitekter og planlægger ikke anakronistisk tænker i 'gade', 'plads' og 'monument', når der i virkeligheden er tale om en helt anderledes organisering af byens rum.

Man kan have sine forbehold over for begrebsparret 'homo-gen'/'heterogen' som løsning på dette formuleringsproblem, men der er ikke tvivl om, at Tom Nielsen har fat i noget meget afgørende med sit forsøg på at "justere det sprog og de repræsentationsformer, vi erkender igennem".

En anden stor kvalitet ved afhandlingen er dens visualisering af urbane strategier over overskudslandskaberne. Tom Nielsen introducerer her fire strategier, som han kalder kortlægningen, kontrasten mellem observatorium og labyrint, konstruktionen af piranesiske rum og opstillingen af urbane seismografer. Med eksempler hentet fra Las Vegas og Århus anskueliggør han, hvordan disse strategier kan bringes til udfoldelse, bl.a. med skitsering af hvordan Langelinie-området ved Klintegården i Århus kan artikuleres og dynamiseres med bl.a. en rampe til skateboards, og hvordan parkeringspladsen ved OBS-varehuset i Viby, Århus, kan forvandles til et offentligt lysrum.

Undervejs giver Tom Nielsen et glimrende arkitektur- og kunsthistorisk historisk rids – med linjer fra Fouriers utopiske phalanstère over Ebenezer Howards garden cities til de moderne byenklaver – suppleret med inspirerende diskussioner af bl.a. Rem Koolhaas, Robert Venturi, Scott Brown, Raoul Bunschoten, Richard Long og Robert Smithson. Her giver bogen simpelthen masser af ideer til videretænkning over den aktuelle og kommende byudvikling.

I *En mærkelig lyst*, en bog om kunstsystemet og æstetisk teori, som Ole Thyssen publicerede for et par år siden, notes det, at "hvis form er forskel, er der intet formløst". Tom Nielsen har skrevet en meget formfuldendt afhandling om det, han kalder formløshed, og hans analyser viser, at så snart man benytter sin evne til at skelne, opløser det forskelsløse og formløse sig i signifikante forskelle og former. Man kan sige, at han har skrevet en bog, der vil "gøre forskel".

Martin Zerlang, mag.art. og lektor,
Institut for Litteraturvidenskab,
Københavns Universitet,
leder af Center for Urbanitet og Æstetik
zerlang@coco.ih.ku.dk

NA har modtaget:

Ptah (2001:1)

Architecture – design – art

Nr. 1, 2001 indeholder bl.a.: Frank Lloyd Wright and the Nature of Concrete The creativity of Sibelius and Aalto

Ptah udkommer 2 gange årligt.

ISSN 1239-3401

Udgiver: Ptah, Alvar Aalto Academy and Museum, Finland

Sprog: Engelsk

Programkommitté

Symposiet planeras av Katja Grillner, KTH, Susan Paget SLU, Jan Eriksson, HIG, Per Hedfors, SLU, Bobo Hjort, SLU, Magnus Rönn, KTH, Lena Berg-Villner, KTH, Fredrik Wallin, SLU, Malin Zimm, KTH.

Begreppsdefinitionens dilemma

Försök att ringa in begreppet arkitekturforskning fastnar ofta i kärnan eller husets metafor. Bilden av kärnan är krävande och auktoritär. Den bygger på viljan att insortera, etikettera, men framförallt att ordna så att all forskning kan dras in under samma beskyddande tak. Med detta symposium anmodas arkitekturforskningen lämna huset och kärnans metafor, för att ge sig ut i det landskap som växt fram ur tusentals år av tänkande kring arkitektur, stad och landskap.

Arkitekturforskningens landskap

Välkomna till symposium med Nordisk Arkitekturforskning i Uppsala den 19-21 april 2002

Symposiet är ett kartläggande och upptäcksresande evenemang, där arkitekturforskningens landskap utgör vårt gemensamma experimentalfält. Institutionen för Landskapsplanering SLU och Arkitekturskolan KTH ansvarar gemensamt för programmet.

For information in English, please visit
<http://arkitekturforskning.nu>

Kartläggning

Nordisk Arkitekturforskning vill med årets symposium göra ett försök att bidra till en bättre kartläggning av de forskningslandskap som kan skönjas utifrån ett antal blickpunkter. Strategin är att i workshop-form gå iland på några viktiga öar, utforska och transformera dessa territorier, och med hjälp av ett antal gemensamma frågor snabba på landhöjningen så att sunden kan bli lättare att korsa.

Problemställning

Trots att den moderna arkitekturforskningen nyligen torde ha firat fyrtioårsjubileum och dessutom mer än femton år varit föremål för en helt egen intressefält ter sig dess landskap fortfarande till stor del som en vag, outförd terräng. Arkitekturforskningen kan liknas vid olika öar, en arkipelag där sunden är svåra att korsa med gistna ekor. På en ö sitter en ensam Robinson med ett helt eget paradigm. På en annan ö har en hel by byggts upp, och kanske stannar man gärna kvar i dess fång hela sitt liv.

Till symposiet medför alla deltagare **färdhandlingar** i form av egna reflektioner kring symposiets tema och workshop-öarnas frågeställningar. Mer information

om symposiet finns på vår hemsida

<http://arkitekturforskning.nu>

Anmäl dig senast den **15 mars** till
na@arch.kth.se

Workshop på fyra öar

Symposiet kommer huvudsakligen genomföras i fyra workshops, öar i arkitekturforskningens landskap. Här förs diskussion om studier av arkitektur, stad och landskap som **kulturella fenomen**, genom **empiriska analysmetoder**, genom **experimentella arkitekturprojekt**, inom **professionell spjutspetspraktik**. En avslutande sammanlänkande workshop organiseras av fyra spanare som under rubriken **arkitektens kunskapsbildning** rör mellan de fyra öarna och driver gemensamma frågeställningar. Våra fem workshopledare publicerar sina respektive statements på vår hemsida där du även finner mer information om workshop-öarna.

Årsmöte

Förening för Nordisk Arkitekturforskning välkomnar alla medlemmar till årsmötet i samband med symposiet. Mötet startar kl 17:30 på Institutionen för Landskapsplanering, SLU, Ultuna, Uppsala.

Arkitekturforskningens landskap

Preliminärt program

fredag 19 april

- 13.00 Key-note speaker
- 15.30 Korta inledningsföredrag av workshopledarna
- 18.00 Mottagning & lätt buffé

lördag 20 april

- 9.00 Workshoparbete
- 12-15 Lunch & tur i Uppsala ledd av Lena Villner: *Det Akademiska Landskapet*
- 15-18 Workshoparbete
- 17.30 Årsmöte
- 19.30 Gemensam middag

söndag 21 april

- 9-10 Workshoparbete
- 10.30 Avslutande diskussion
- 12.30 Lätt lunch

Föreläsare, workshopledare och moderatorer

- Jonathan Hill** Bartlett School of Architecture, UCL, London
- Monica Billgers** Arkitektur, Chalmers, Göteborg
- Anne-Katrine Geelmuyden** Landskapsplanering, NLH, Åhs
- Bobo Hjort** Landskapsplanering, Ultuna, Uppsala
- Anders Wilhelmsson** Arkitektur, KKH, Stockholm
- Sigmund Asmervik** Landskapsplanering, NLH, Åhs
- Katja Grillner** Arkitektur, KTH, Stockholm
- Lars Marcus** Arkitektur, KTH, Stockholm
- Fredrik Nilsson** Arkitektur, Chalmers, Göteborg
- Susan Paget** Landskapsplanering, Ultuna, Uppsala
- Lars-Henrik Ståhl** Arkitektur, LTH, Lund
- Johanna Wiklander** White arkitektur, Stockholm

Arkitektens kunskapsbildning

Arkitekturforskning innebär ett sökande efter kunskap inom arkitekturämnet. Kunskap som på olika sätt är av intresse för arkitektens praktik och därmed bidrar till arkitektens kunskapsbildning. I resonemang som dessa finns många fallor, till exempel beroende av hur man ser på de centrala begreppen praktik och kunskap. En väldigt smal tolkning av praktikens kunskapsbehov kan leda till ensidiga krav på handboksproducerande forskning. En betoning enbart av den tysta kunskapens förmedling från mästare till lärling marginaliserar arkitekturforskningens betydelse som självständig professionell verksamhet. En betoning å andra sidan enbart av snävt definierade vetenskapliga kunskapsformer gör att arkitekturforskningen helt riskerar att missa många viktiga områden för arkitekturämnets kunskapsinnehåll och utveckling. Fyra spanare kommer att lägga upp en strategi för att fånga in diskussionerna under workshoparbetet och lägga upp den avslutande gemensamma diskussionen som går under rubriken *arkitektens kunskapsbildning*.

Öarnas karaktär - workshopteman

De personer vi bjudit in att leda symposiets olika workshops bedriver arkitekturforskning med olika fokus. Här ställs frågor från olika synvinklar: Hur förstås arkitektur och landskap som ett kulturellt fenomen? Kan delasppekter i arkitektur och landskapsprojekt isoleras, och bli föremål för precisa empiriska studier? Kan konstnärligt experimentella arkitekturprojekt ge oss nya sätt att se arkitektur och landskap på? Kan arkitekturforskning bedrivas som apjutapetspraktik och utveckla helt nya lösningar på arkitektoniskt formulerade problem? Detta är några av utgångspunkterna för de fyra workshops som föreslås. Vi gör inte anspråk på en heltäckande kartläggning av arkitekturforskningens landskap, men förhoppningsvis en skiss och inmätning som en möjlig början på projektet.

Anmälan - en personlig kompass

För att engagera alla symposiedeltagare i frågorna som ställts ovan vill vi att alla deltagare ska skicka in en egen reflektion kring symposiets tema utgående från det fokus ni själva valt eller inte valt i er forskning eller praktik. Ni är även väldigt välkomna att inför symposiet skicka in ett längre paper, som kommer att beaktas inför senare publikation i Nordisk Arkitekturforskning. Syftet med att ta in anmälningar i denna form är att få en kvalificerad startpunkt för diskussionerna och en utgångspunkt för sammansättningen av workshopgrupper.

Anmälan senast den 15 mars till na@arch.kth.se

Avgift Doktorander 500 kr, Medlemmar 800 kr, Icke medlemmar: 1300 kr, betalas till SLUs pg. 15667-9, ange:

- konto 62060
- projekt 11062000
- program 359
- ditt namn & e adress

Vidare information

Susan Paget, SLU: tel 018-672512
na@arch.kth.se

<http://arkitekturforskning.nu>

Please visit the webpage for information in English.

Landscapes of Architectural Research

The symposium *Landscapes of Architectural Research* 19–21 April, is organised by the Architecture School, KTH and the Department of Landscape Planning, Ultuna.

The Symposium is an event of mapping and exploration of the landscapes of architectural research as a mutual experimental field.

Thematic Islands

The aim of the symposium is to explore a number of important fields of contemporary architectural research. These fields can be analogically perceived as an archipelago where we navigate and reside. The different workshops will investigate this landscape from different points of view, in discussions led by specially invited researchers, focusing on the following themes relating to and operating within architecture, cities and landscapes:

- **cultural theory**

How do we understand architecture, cities and landscapes as cultural phenomena?

- **empirical analysis**

Can aspects of architecture, cities and landscapes be isolated and analysed by precise scientific methods?

- **research by design**

May experimental architectural projects open up new ways of seeing architecture, cities and landscapes, and what does this imply?

- **innovative design practise**

Can architectural research be conducted in the form of innovative design practise, and what does this imply?

Registration- your personal compass

In order to engage all symposium participants in the above questions, we would like you to send us your own brief reflections on the theme of the symposium in relation to your own focus within your research and/or practise. You are also very welcome to submit a paper that will be considered for publication in a future theme issue of *Nordic Journal of Architectural Research*.

You are welcome to register by e-mail before the 1st of March 2002. Further information and payment details will be sent to you by e-mail.

Location, Contacts and symposium website

The symposia will be held at the landscape department in Uppsala, one of the oldest university towns of Sweden, located 45 minutes north of Stockholm.

Please visit <http://arkitekturforskning.nu> for further information about the symposium and how to apply, or contact Susan Paget, SLU, +4618672512, or send an e-mail to na@architecture.kth.se

Preliminary programme:

Friday 19th April

13.00 Key-note speaker

15.30 Short introductions by the workshop navigators

18.00 Reception and buffet dinner

Saturday 20th April

9.00 Workshop

12–15 Lunch and Guided tour

15–17 Workshop

17.30 Board meeting

19.30 Dinner

Sunday 21st April

9–10 Workshop

30.30 Concluding discussion

12.30 light lunch

Lecturers, Workshop navigators and Moderators include:

Jonathan Hill Bartlett School of Architecture, UCL, London

Anne-Katrine Geelmuyden Landskapsplanering, NLH, Åhs

Anders Wilhelmsson Arkitektur, KKH, Stockholm

Monica Billger Arkitektur, Chalmers, Gothenburg

Bobo Hjort Landskapsplanering, Ultuna, Uppsala

Sigmund Asmervik Landskapsplanering, NLH, Åhs

Katja Grillner Arkitektur, KTH, Stockholm

Lars Marcus Arkitektur, KTH, Stockholm

Fredrik Nilsson Arkitektur, Chalmers, Gothenburg

Susan Paget Landskapsplanering, Ultuna, Uppsala

Johanna Wiklander White arkitekter

Symposium programme committee:

Katja Grillner, KTH, Susan Paget SLU, Jan Eriksson, HIG, Per Hedfors, SLU, Bobo Hjort, SLU, Magnus Rönn, KTH, Lena Berg-Villner, KTH, Fredrik Wallin, SLU, Malin Zimm, KTH.